

Egy gyilkosság anatómiája

Karl-Peter Krauss: *Mord an der Donau. Leopold von Márffy und die deutschen Untertanen in Tschab (1802–1812). Eine Mikrogeschichte der Gewalt. Südosteuropäische Arbeiten 160. De Gruyter Oldenbourg, Berlin, 2018. 306 oldal*

1812. szeptember 20-án vasárnap este tizen-négy fejszéssel, husángokkal és egy puskával felszerelkezett férfi bújt el Márffy Lipót csébi (Dunacséb, ma Čelarevo, település Szerbiában) kúriájának közelében. Hajukat az arcukba fésülték, archőrüket korommal sötétítették, fejüket hosszú, fekete sapkával fedték. Földesurukra, az akkor ötvennégy éves Márffy Lipótra, Bács-Bodrog vármegye egykori főjegyzőjére vártak, aki Pestről érkezett vissza a birtokára. Amikor jelentették a kocsi közeledtét, előjöttek rejtékhelyükről, megállították a lovakat, majd ötször a birtokosra lőttek. Az áldozatot kihúzták a kocsijából, a földre dobták, majd további sérüléseket okoztak neki. Ez az „*embertelen kegyetlenség*” (*inhumana plane saevitia*) már felesleges volt, Márffy ekkorra már meghalt, a lövések végeztek vele. A tettesek a fegyvert a Dunába dobták. Az eset felderítésére vizsgálat és hatósági eljárás indult. A tetteseket elfogták, és mindannyiukat halálra ítélték. Ezt később enyhítették, illetve az öt főbűnös esetében helyben hagyták, míg a többiek három év börtönbüntetést kaptak, amit megbilincselve, kenyéren és vízen, fizikai munkát végezve kellett letölteniük, mindezt évente háromszor huszonöt botütéssel súlyosbítva.

Karl-Peter Krauss, a tübingeni *Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde* tudományos munkatársa évtizedek óta kutatja a Dél-Magyarországra beköltözött német lakosság történetét. Figyelemreméltó munkásságában a németiség történetét komplex módon vizsgálja, az óhaza elhagyásától kezdve a letelepedésen át a beilleszkedésig, különös hangsúllyal a társadalom- és mentalitástörténeti aspektusokra. Elsődleges célja a cselekvési környezet, valamint a kialakult/kialakított életmód, „életvilág” (*Lebenswelt*) bemutatása,¹ figyelemmel a változás dinamikájára, illetve a belső fejlődés és a külső hatások összefüggéseire is. Következetes metodológiája, a történeti antropológia szemléletét érvényesítő mikroszintű elemzései, az új környezetbe került németiség döntési mechanizmusait, stratégiáit, krízishelyzetekre adott válaszait is értelmezhetővé teszik.

A jelen kötet logikus következménye Krauss eddigi kutatói pályájának. Meghatározó szempontot jelentettek ugyanis munkáiban a demográfiai, családi viszonyok változásai, valamint a házasságok, válások logikai rendszere. Egyes közösségek, magánemberek kapcsán vizsgálta, milyen jogi keretek között éltek, hogyan érvényesültek a különböző normák, és azokat milyen okokból kifolyólag szegték meg. Ezeket a hatásmechanizmusokat, a különböző konfliktusok kialakulását és kezelését elsősorban uradalmi keretek között vizsgálta, a birtokos, az uradalmi tisztviselők és a jobbágyok viszonyán, valamint a parasztság egymás közötti kapcsolatain keresztül.

¹ Krauss Rudolph Vierhaus *Lebenswelt*-értelmezését vette alapul. Vierhaus ezt a jelenséget olyan, társadalmi csoportban és egyénileg megélt tapasztalatként interpretálja, amelyet a közeg vagy az egyén a saját gondolatain, cselekedetein keresztül ismételt (egy újabb) valóságként tesz közzé. Vierhaus, Rudolf: *Die*

Rekonstruktion historischer Lebenswelten. Probleme moderner Kulturgeschichtsschreibung. In: Lehmann, Hartmut (Hg.): *Wege zu einer neuen Kulturgeschichte.* Göttingen, 1995. 13.

Mindezek tükrében Márffy Lipót 1812-ben történt meggyilkolásának ügye kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy Krauss az eddigi kutatásaira, módszertani jártasságára építve egy konkrét esettanulmányban mutassa be nekünk a betelepült német lakosság mindennapi problémáit, és árnyalja a „betelepülők támogatása”, illetve a „későbbi vagyonosodása” toposzaira épülő sematikus és statikus képet.

Miközben a kötet az erőszakot tematizálja, a szerző a kétszáz évvel ezelőtti történekek keretfeltételeit, kontextusát a maga komplexitásában látta. A szöveg fogalmi bázisa és fókuszpontjai kapcsolódnak a francia jezsuita történész, Michel Certeau legismertebb és legnagyobb hatást gyakorló munkája (*L'invention du quotidien*. Párizs, 1980.) első kötetéhez (*Arts de faire*), amely a mindennapi élet szociológiai feltárását tűzte ki célul.² Krauss magáévá tette Certeau ajánlását, aki az „átlagembernek”, a „mindennapok hőseinek” dedikálta a könyvét, akiket a kapcsolati hálózatukban, a struktúrák és rendszerek összefüggésében vizsgált.³ Krauss – ugyancsak Certeau alapján – dinamizálja és egy meghatározott dramaturgia alapján mutatja be a Csében lezajlott eseménysort, amelyben a közösség növekvő, önmagát generáló felháborodása egyre erőteljesebb hangot kapott, és amelyben a meg nem hallott, meg nem hallgatott átlagembereket radikális cselekményük végül kiemelt szereplőkké tett. A szerző argumentációja Michel Foucault perspektívájára is támaszkodik.⁴ Arra világít rá ugyanis, hogy az egyes kihívásokra adott egyéni, közösségi válaszok („*csendes technológiák*”) idővel az intézményesített, előírt eljárási rendre, a jogi keretekre is hatással lehetnek.

Krauss szisztematikus munkával koncentrikus körök rendszerét rajzolta meg a

gyilkosság köré, amelynek segítségével képes bemutatni a cselekvők, illetve az események makro-, mezo- és mikroszintjét, az egyes szereplők közötti kapcsolati struktúrát. A koncentrikus körök révén plasztikusan ki tudja jelölni a Márffy elleni merénylet cselekvési kereteit (*Handlungsrahmen*), ennek felhasználásával pedig képes megválaszolni a két központi kérdést: milyen lehetőségek maradtak a cselekvők számára; illetve mely cselekvések (milyen cselekvőképességek) következhetnek a politikai, jogi, társadalmi, gazdasági és kulturális „rendszerhálózat” komplex szöveiteiből? A multiperspektívikus szemléltetés révén a Csében történt események a mindennapok történetéhez, az agrár-, a társadalom- és a jogtörténethez egyaránt nyújtanak adalékokat, és megvilágítják az egyes szereplők, intézmények közötti kapcsolatokat. Ezzel a módszerrel arra is választ tud adni az olvasónak, hogy vajon ez a szörnyű és szerencsétlen cselekedet pusztán egyedi eset volt-e, vagy a jogi, gazdasági, társadalmi, keretfeltételek, illetve a kialakult és elhúzódó konfliktus logikus következménye.

A szerző szisztematikus vezetési feladatok eseményeket, részletesen bemutatja a bácskai németesség 18. századi történetét, mind a betelepülés előnyeit, mind az akkulturációs és adaptációs folyamatokat, amelyek (az eltérő szocializációból, eltérő normaértelmezésekből adódóan) óhatatlanul összeütközéseket, konfliktusokat eredményeztek. Fontos szerepet kap a bácskai régió gazdasági változásainak bemutatása, a 18. század végi, 19. század eleji agrárkonjunktúra hatásainak felvázolása. A harmadik fejezetben feszesen, logikusan ismerteti a merénylet cselekménytörténetét és okait. A Márffy gyilkosság prezentálása didaktikus eszköz Krauss számára, egyfajta osztálytermi táblaként szolgál, amelyre felírja a tanóra központi témáját,

² Német kiadása: Certeau, Michel: *Kunst des Handelns*. Berlin, 1988. Magyar kiadása: *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye* I. Fordította: Sajó Sándor, Szolláth Dávid, Z. Varga Zoltán. Budapest, 2010.

³ Certeau: *A cselekvés művészete*, 27.

⁴ Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Fordította: Fázsy Anikó, Csűrös Klára. Budapest, 1990.

majd megindítja a szálak szisztematikus feltejtését.

Végigtekinti a bácskai németiség telepítéstörténetét, annak általános társadalmi, gazdasági feltételeit. Külön alfejezetet (4.2.) szán a vármegye működésének: milyen szerepet játszott az a magyar és a nemesi alkotmányos rendben. A Moritz Csáky, Fallenbüchl Zoltán, Szijártó M. István munkáira épülő leírás vázlatosnak tűnhet a magyar történéseknek, a német nyelvű olvasóközönség számára azonban alapvető a téma megértéséhez, miként a jogi szabályozások ismertetése is. A szakirodalmi bázis szűkössége egyúttal rámutat arra a problémára is, hogy milyen csekély mértékben ismert a 18–19. századra vonatkozó magyar történeti kutatás a nemzetközi porondon. A történeti és a cselekvési környezet pontosabb megragadása céljából vizsgálja Krauss a normák szerepét: milyen módon viszonyulnak a német lakosok az új környezetükben megfogalmazott elvárásokhoz, miként reagálnak a kihívásokra, hogyan próbálják saját szokásaikat érvényesíteni (*Normentransfer, Normenadaptation*). Ugyancsak a kontextus felvázolását szolgálja a színhely plasztikus bemutatása. A szerző felvázolja számunkra a település, illetve annak határa felépítését, struktúráját (bevonva a diskurzusba Mária Terézia úrbérrendezésének hatásait), továbbá a lokális társadalom etnikai, konfesszionális aspektusait.

A csébiek által kezdeményezett úrbéri per a vizsgálatok, illetve a fellebbezések következtében hosszasan elnyúló jogi procedúrává nőtt. Az úrbéres viták nélkül nem érthető sem a Márffy Lipót elleni elégedetlenség, sem annak mértéke. Krauss külön fejezetet (6.) szentel az úrbéres vitáknak, de ezt megelőzően külön alfejezetben (5.2.) összegezi Márffy vármegyei főjegyzői hivatalgyakorlását. Ez utóbbi már azért is szükséges, mivel az ő hivatali működése idején hiányosnak tűnnek az úrbéri peres iratok (az anyag kivonatos aktákból áll, nem szerepelnek benne csébiek által keletkeztetett dokumentumok). A Helytartótanács csak 1815-ben,

hét évvel a per lezárulta után tudta megfelelően rekonstruálni a folyamatokat. Krauss ezért a *processus urbarialis* számbavételkor tisztázza a beadványok, panasztételek eljárási rendjét, valamint kísérletet tesz arra, hogy megfelejtse a helytartótanácsi és vármegyei források hiányosságának okait. A részletes forrástörténeti kutatás (*Bestands-geschichte*) sem nyújt azonban pontos magyarázatot arra, hogy mi lett a csébiek beadványaival, ugyanakkor a nyomozás eredményei érdekes adalékokat nyújtanak a rendi közigazgatás működési mechanizmusainak megismeréséhez. A szerző igyekszik a parasztok panaszait megfelelően dekódolni, értékelni.

A csébi parasztok többször panaszkodtak a mértéken felüli robotkötelezettségről, illetve az ezzel kapcsolatos kényszerítésről, erőszakról, testi fenyegetésről. Az egyik megrénylő, Joseph Ferger a gyilkosság és az elégedetlenség fő okaként a túlzott kilencedet és a jogtalanul kivetett robotot jelölte meg. Népszerűtlen volt a parasztok között a hosszú fuvar és az őrszolgálat is, emellett a rendszeres testi fenyegetést is szóvá tették. A panaszok között szerepelt, hogy Márffy özvegyeket kényszerített a házuk elcserélésére, illetve kár érte a parasztokat, amikor ingatlanokat adtak el az uradalomnak.

A főjegyzői tevékenység alapos vizsgálata révén ráláthatunk Márffy habitusára, problémakezelési módszereire. Megbízatása során több esetben szabott ki igen szigorú büntetéseket, amelyekkel szemben sokan éltek panasszal. 1791 és 1806 között töltötte be a vármegye főjegyzői tisztségét. 1806-tól kezdett hivatali pályája leáldozni, ami összefügg a Kliegl Anna férjes asszonnyal folytatott kapcsolatával (mind a ketten elváltak).

Krauss az állam úrbéri ügyekben tett törekvéseit a parasztság és a birtokosok korrelációjában vizsgálja. A parasztság által kezdeményezett jogi procedúra nagyban hozzájárult az elégedetlenséghez: leginkább a kezdeményezett eljárás eredménytelensége, továbbá az afelett érzett kilátástalanság, hogy valamikor is jogorvoslatot nyerhetnek

ügyükben. A vármegyének az ügyben tanúsított magatartása kapcsán elének tárul az állam kevésbé hatékony érdekérvényesítő és végrehajtó ereje. Jelentős távolságot észlelünk az alsó szintű (lokális közösség) és a felső szintű közigazgatás szervei között, amely distanciát felerősíti a középszint (vármegye) sajátos, az uradalom érdekeit támogató attitűdjé. A falusi társadalom emiatt úgy ítélte meg, hogy megfosztják az elégtételt nyújtani képes szféráktól, így küzdelmében egyedül marad. Ennek nyomán a parasztság számára normalitásként hat a szabályok be nem tartása („*die nicht Anwendung der Regel*”).

A konfliktusok felgyülemzése miatt 1808-ban összehívták az úriszéket. Az ekkor lezajlott folyamatokat leginkább közvetett módon lehet rekonstruálni, az ügy ugyanis nem jutott el a Helytartótanácsig (ott ebből az évből nincsenek források). Pedig ez az úrbéri per lett volna a helyi német lakosok utolsó kísérlete és lehetősége arra, hogy jogi úton kapjanak elégtételt a problémáikra. A csébiek végül elhagyták az ellenállás „látens útjait” (James C. Scott találó megállapítását citálva: „az ellenállás mindennapi formái nem kapnak szalagcímet”),⁵ és a Csében kialakult opciók olyan cselekménysort hívtak életre, ami már „szalagcímet” követelt magának. A helyi parasztság elvesztette a bizalmát a jogi és közigazgatási fórumok iránt, nem tartotta sem hitelesnek, sem kooperatívnak ezen intézményeket. Ez a folyamat természetesen táptalajt nyújtott az erőszaknak: a csébiek úgy élték meg, hogy ami ezután következett, annak „így kellett történnie” („*und so sollte es kommen*”).

Különösen érdekes a kötet 7. fejezete, amely a Krauss-féle logikai rendszer fontos részét képezi. Az ügy egyes szereplőit (*Akteure*) bemutató szövegek révén Krauss tovább sűríti a leírást, egyre közelebből ismerjük meg a gyilkosság strukturális összetevőit, illetve különböző láncszemeit. A karakterek

megrajzolásának mélységét természetesen befolyásolják a rendelkezésre álló források, de a szerző igyekezett minél több szereplő pályáját, habitusát feltérképezni. Fontos adalékokkal szolgál Márffy szeretője, Kliegl Anna személyiségrajza, valamint kettejük kapcsolatának előtörténete. A szerelmi viszonyban és a válásokban megkerülhetetlen volt az egyház reakciója. A csébi káplán arra kérte Márffy, tartsa tiszteletben, hogy Kliegl Anna egy másik férfi felesége, és engedje vissza régi férjéhez. Azzal érvelt, hogy ne táplálják folyamatosan a botrányt a faluban, ez a kapcsolat szégyentelenné teszi a birtokost, aláássa a tekintélyét (*seine Autorität untergraben*). Márffy azonban fenyegetéssel reagált, huszonöt botütést ígérve az egyház képviselőjének. Verbális támadását a kalocsai érsekre is kiterjesztette: „Mindannyian ugyanolyanok vagytok, koszos, mocskos szamarak, a vezetőtökkel együtt, a ti koszos ökrötökkel” („*Omnes vos aequales estis, smucidi, luridi, asini, cum vestro toto capitulo, et cum vestro illo smucido bove*” – 147. old.).

A legfőbb bűnösneként megnevezett Joseph Ferger életrajza is szükséges a gyilkossági ügy modellezéséhez. Családalapítása, gazdálkodási tevékenysége mellett Krauss számba veszi a birtokossal szemben kialakult konfliktusok logikáját. Felmerül az a kérdés is, hogy a falu előljárói (bíró, esküdtek) esetleg manipulálták-e Ferger Márffy iránti gyűlöletét, rájátszva igazságérzetére, elégedetlenségére. Ferger a kihallgatásán elismerte, hogy az ő házában történt az összeesküvés, ő tervezte meg a gyilkosságot, ő készítette azt a fekete anyagot, amit a tettesek az arcukra kentek, ő beszélt rá a többieket a hallgatási fogadalomra (*juramentum taciturnitatis*), ő dobta a Dunába a fegyvert. Jelezte, hogy különleges utálatot (*rancor*) érzett a birtokos iránt.

A tettesek mindegyikének volt családja, így adódik a kérdés: milyen következményekkel járt a családők cselekedete környe-

⁵ „... everyday forms of resistance make no headlines”. C. Scott, James: *Weapons of the*

Weak. Everyday forms of Peasant Resistance. New Haven, London, 1985. 36.

zetükre? Bár ahhoz kevés forrás áll a rendelkezésre, hogy Krauss kisebb életrajzokat írjon, ennek ellenére megkísérelte gondosan feltérképezni a családtagok további sorsát, küzdelmét, amivel kiváló adalékokat szolgáltat például a patchwork- vagy mostoha családok kialakulásának vizsgálatához. Fergernek és feleségének, Maria Anna Wunderlichnek három gyermeke volt. Mivel férje kivégzése után a feleség nem tudta egyedül művelni a fél telkes birtokot, újra férjhez ment a nála kilenc évvel fiatalabb Johann Eismannhoz. Két gyermekük született (1817, 1820), ám második férje 1821-ben huszonöt évesen elhunyt. Nehéz helyzete újabb házasságra kényszerítette az asszonyt, 1825-ben harmincnégy évesen hozzáment a negyvenhárom éves Peter Milblihez, akinek első házasságából tizenegy gyermeke volt (közülük hét élt még 1825-ben). Két saját gyermekük született, ám Milbli 1829-ben meghalt. 1832-ben így negyedszerre is férjhez ment, Christian Matheishez (1785–1855), akinek ekkor még élt négy gyermeke az első házasságából. A nő végül az utolsó férjét is túlélte öt évvel.

A kötet igen széles forrásbázisra épült, leginkább a Magyar Országos Levéltár Kancelláriai és Helytartótanácsi Levéltára, vala-

mint az újvidéki levéltár (Archiv Vojvodine) anyagait kutatta a szerző, de végzett kutatásokat ausztriai (Finanz- und Hofkammerarchiv), horvátországi (Drzavni Arhiv u Osijeku), németországi (Staatsarchiv Sigmaringen, illetve az Archiv des IdGL), szerbiai (Istorijski Arhiv Sombor), valamint más magyarországi (MNL Baranya Megyei Levéltára, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár) gyűjteményekben. A kiadványt a szerző által készített számos térkép is díszíti.

A jelen kötet tehát az erőszak mikrotörténete. Az erőszak tematizálása, az alkalmazott módszerek, megközelítési módok, valamint perspektívák emelik ki Karl-Peter Krauss munkáját. A szerző intézmények és személyek interakcióján keresztül világította meg ezt az elsöre egyszerűnek tűnő, ugyanakkor igen komplex eseménysort. A betelepült németység magyarországi történetével, sőt a 18–19. századi etnikai, társadalmi viszonyokkal kapcsolatban több ilyen mikroszintű, ugyanakkor kontextualizált analízisre lenne szükség ahhoz, hogy árnyaltabban láthassuk a korszak társadalmi összefüggéseit.

GÓZSY ZOLTÁN